

УКРАЇНЦІ СИБІРУ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Історію української еміграції за новітніми даними можна розділити на п'ять періодів.

Початок першої великої хвилі української еміграції відноситься до часу розправи царського самодержавства над українською гетьманщиною. У зв'язку з цим виділяється боротьба з гетьманом Іваном Мазепою і ліквідацію Петром I Запорозької Січі. З цього часу відзначено масовий еміграційний рух українського населення на Кубань, Дон і далі в Сибір. Це практично була перша хвиля політичної еміграції. Правда, в період мазепинсько-запорізької еміграції тільки козацтво могло більш-менш без труднощів переселятися, бо селяни цього робити не могли через своє закріпачення. Хоча частина селян все ж таки тікала на вільні землі, при цьому деякі з них добирались і до Сибіру та казахських земель.

Друга еміграційна хвиля з України почалася в кінці 40-50-х рр. ХХ ст. Вона носила як соціально-економічний, так і політичний характер. Знищення панщини в західноукраїнських землях 1848 р. привело до піднесення еміграційного руху з цих окраїн України переважно на Захід і за океан, до Америки. Ще більшу волю до переселення дістали селяни східних районів України після скасування кріпацтва в Росії у 1861 р. Тепер еміграція українців стала набирати більш ліберально-демократичних форм порівняно з попереднім періодом. Трудова еміграція посилилась з 80-х рр. ХІХ ст., коли царським урядом було відмінено всякі еміграційні обмеження. Але перед цим 1876 р. був проголошений ганебний, дискримінаційний відносно до українців царський Емський указ, який ґрунтувався на дещо попередньому Валувєвському циркулярі. Ці документи забороняли вживання української мови. Тобто цими указами і циркулярами продовжувалась політика царизму на нищення української культури, національної свідомості. Кінцевим результатом царатів вбачалося повне знищення українців як нації.

У процесі другої еміграційної хвилі з України емігрувало більше двох мільйонів п'ятисот тисяч українців. Тільки за п'ять років з 1891 до 1895 рр. з Лівобережної України виїхало до Сибіру 106 772 українці. Одночасно в ці ж роки йшла еміграція в Сибір і з Правобережжя (423 чоловіки), і з Степової України (961 чоловік). Але далі щорічно десятки і сотні тисяч українців переселялись в сибірські простори. За даними журналу "Економіст" (Львів, ч.8, 1911 р.) у 1896-1900 рр. до Росії емігрувало з Лівобережжя 166 338 чол., з Правобережжя – 17 661 чол., з Степової України 28 581 чол., що разом становить 211850 чоловік.

За останню четверть ХІХ ст. з Лівобережної України емігрувало до Росії 1 млн 160 тис. українців. Якщо врахувати, що Лівобережна Україна на кінець ХІХ ст. нараховувала 7,5 млн

чол., то еміграція в Росію забрала 1/5 частину українського населення тільки за такий невеликий проміжок часу в четвертє століття.

Цікаві порівняння української еміграції до переселенської еміграції в Сибір з усієї європейської частини Росії. За цю ж останню четверть століття з європейської частини Росії до Сибіру емігрувало 3 мільйони чоловік. Відповідно, як бачимо, Україна дала Сибірові одну третину переселенців. Тому й не дивно, що в окремих районах Верхньо-Тобольського та Ішимського країв Сибіру в загальній масі населення українці склали від 50 % до 80 %. На 1926 р. в обох цих краях нараховувалось більше ніж півмільйона українців.

Третя еміграційна хвиля українців відмічена в час першої світової війни і в перше десятиліття після її закінчення. В першу чергу з України емігрували військові частини Української Народної Республіки, розбиті в ході військових дій частинами Червоної Армії, які були послані на Україну В.І. Леніним. Значна частина цих емігрантів осіла в різних країнах Західної Європи. Одночасно з політичною еміграцією третьої хвилі відбувалась і трудова українська еміграція - з східних районів України переселенці йшли далі на схід - у Сибір, а з західноукраїнських земель - на захід і далі за океан в Канаду, США, Аргентину та інші країни. Так, тільки в перші післявоєнні роки західноукраїнські землі покинули близько 200 тис. українців.

Особливо посилилась українська еміграція на Схід в кінці 20-х - на початку 30-х рр. з розгортанням колективізації, а також в зв'язку з організованим московсько-тоталітарним режимом штучним голодом 1933 р. В цей період широко проводилась насильницька депортація українців за політичними мотивами в Сибір.

У 20-х рр. в Сибіру відмічено разом з широкою еміграційною хвилею з України і пошкваллення українського національного життя, як політичного, так і культурного. Створюються драматичні театральні групи, проводяться тижні просвіти національних меншин. Вводяться в штати місцевих і районних та губернських органів влади посади інспекторів, за національністю українців, розширюється сітка шкіл і інших освітніх закладів, періодично висвітлюється в пресі життя українців. В загальному проводиться політика "українізації", як, наприклад, в Омському губернському відділу народної освіти 1920 р. була виділена секція української школи, яка відала розвитком українського навчання в населених пунктах, де жили українці.

У цьому ж 1920 р. в Омську була організована українська драматична трупа, яка за період з 4 травня до 11 липня цього ж року вже дала 10 вистав з української тематики ("Хмара", "Перелітні птахи", "Бувальщина", "Наймичка", "Оказія з пампушками", "По ревізії", "Київський ярмарок").

Якщо у 1926/27 навчальному році в Омській губернії нараховувалось 35 українських шкіл, то в 1928/29 рр. - 48. При цьому крайова рада з національних меншостей піклувалась в ці роки, зверталась в Народний Комісаріат освіти з проханням прислати вчителів для українських шкіл, забезпечити українськими підручниками. В Омському педагогічному технікумі в 1928 р. було відкрито українське відділення.

Подібну картину можна спостерігати за архівними матеріалами і в інших південних губерніях Сибіру - так званого Сірого Клину або Сірої України.

Проте вже з 1932 р. сталінська тоталітарна машина запрацювала в інший бік, на згортання національно-культурного і політичного життя неросійських народів Сибіру та і всієї країни. Якщо до цього в Москву йшли рапорти про збільшення відкриття українських шкіл в Сибіру, то тепер основний показник, який заохочувався - це кількість скорочення національних шкіл. До початку Великої Вітчизняної війни в Сибіру не залишилося ні однієї української школи.

У роки другої світової і Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки до Сибіру було евакуйовано і вислано ще декілька мільйонів українців, значна частина яких залишилась там жити на постійно.

П'ята еміграційна хвиля українців з різних регіонів України бере свій початок з середини 50-х рр., коли було організовано освоєння цілих земель Казахстану і Південного Сибіру продовжувалась ця хвиля у 70-80-ті рр. з будівництвом залізниць, видобуванням корисних копалин (нафти, газу, вугілля тощо).

Асиміляційні і денационалізаційний процес серед українців Сибіру особливо посилюється за останні два десятиріччя. Це можна образно проілюструвати на прикладі українського населення тієї ж Омської області.

Таблиця 1

Зміна в чисельності населення Омської області РСФСР
за національністю та рідною мовою за 1970-1979 (у %)

Українці	З 1979 до 1979 рр. у %	У % до всього населення		Із загальної кількості вважають рідну мову мовою своєї національності	
		1970	1979	1970	1979
Міське і сільське населення	99,2	5,7	5,3	32,4	25,4
Міське населення	121,7	4,4	4,4	34,2	26,5
Сільське населення	82,9	7,4	6,9	31,1	24,3

При цьому національний склад (українське населення) Омської області виглядав наступним чином:

Таблиця 2

Динаміка українського населення Омської області за 1970-1979 рр.

Населення обл.	Все населення			Українці		
	1970	1979	%	1970	1979	%
	816230	726798	89,0	60553 (13,5%)	50216 (6,9%)	82,9

Як бачимо, тільки за десять років (1970-1979 рр.) українське населення скоротилось більше, ніж на 10 тис. чол.

Ще більш загрозливий стан в українців Сибіру із збереженням рідної української мови як носія національної самосвідомості.

Таблиця 3

Відношення українців до можливості введення української мови як предмета
в середній школі (1976 р. у зіставленні з 1987 р.)
1976 – соціологічне опитування 810 чол.

Чоловіки						Жінки							
До 25	25-29	30-34	35-49	50-59	60 і більше	Усього	25	25-29	30-34	35-49	50-59	60 і більше	
141,3	31,8	38,5	46,3	71,7	75,4	53,5	45,7	44,4	36,4	61,4	61,5	79	
256,5	63,6	61,5	45,3	28,3	18,8	42,1	50,0	44,4	45,4	33,6	33,7	15	

1 – відносяться позитивно – усього у % 58,3;

2 – відносяться негативно – 36,8 %

1987 р. – соціологічне опитування 1003 чол.

27,3	30,0	24,5	26,7	33,3	40,9	32,1	25,4	35,0	35,2	28,4	29,7	29
58,2	52,5	66,0	58,9	44,1	54,9	57,6	55,0	46,3	52,3	53,1	45,3	

1 – відносяться позитивно – 31,5 %;

2 – відносяться негативно – 54 %.

Як бачимо, за два десятиліття майже на 18 % зросла кількість українців, які навіть не бажають введення української мови в школах. Таку ж картину можна прослідкувати і за результатами опитування про бажання вчитись в національній школі. Тобто на очах довершується денационалізація українців у Росії.

З огляду на проблеми і перспективи існування української етнічної групи в Росії, чітко вимальовуються ситуація, коли незалежна і суверенна Україна повинна потурбуватись про збереження і розвиток українців за межами України в кордонах СРСР і Росії в першу чергу, оскільки денационалізація тут зайшла надзвичайно далеко. Тільки в такому плані можна говорити про справжній інтернаціоналізм і про нормальну політику багатонаціональності.